

EL TEMPS DELS SENYORS: LA VILA D'ELX ENTRE DUES COJUNTURES HISTÒRIQUES (1262-1855): ALGUNES NOTES

Joaquim Serrano i Jaén

I. INTRODUCCIÓ

Fins fa relativament pocs anys el perfil urbà de l'Elx antiu posseïa unes característiques multiseulars: damunt d'un conjunt de cases apinyades que s'estenien per l'esquerra del riu Vinalopó emergien tres edificis singulars: un castell, conegut com a «Palau d'Altamira», una església amb cúpula blava, la basílica de Santa Maria, i una torre, la de l'Ajuntament. Vorejant aquesta imatge, un bosc de palmeres, en una perfecta integració entre arquitectura i paisatge.

Aquestes tres construccions eren fites vives d'una llarga història que marcaria tota la trajectòria contemporània d'aquest grup humà característic alhora que simbolitzaven tres poders als quals estigué sotmès durant molts segles: el poder aristocràtic, el poder eclesiàstic i el poder municipal, aquest últim en connivència quasi sempre amb aquell. Els dos primers, molt primerencs, des del mateix moment de la incorporació d'Elx i de la seua comarca a la cultura europea occidental. L'últim quelcom posterior. Els tres detentarien el control dels ressorts econòmics i socials dels habitants de la comarca fins que aquells entraran en crisi i seran substituïts per d'altres, en una rellevada contínua de

poders i d'oligarquies, cadascú dels quals deixarà la seua empremta física en l'espai.

Doncs bé, relatar la història d'aquestos tres poders en els seus gestos essencials, especialment la seua època final i la seua substitució per altres de nous és allò que aquestes línies que segueixen aniran a esbossar. Elles intenten traçar uns quants trets d'un procés que encara és a l'inici del seu estudi, per això la seua visió incompleta i a vegades desproporcionada. Trets que cal inserir en una història més ampla, sense la qual molts aspectes romandrien foscos.

II. L'ADQUISICIÓ DEL NOU ÀMBIT TERRITORIAL I LA SEUA CULTURITZACIÓ

No coneixem pràcticament res de l'Elx musulmà, l'anterior a 1262. Les petjades que l'Islam imprimí després de molts segles d'existència en aquesta comarca són mancats d'una investigació sistemàtica. Sols últimament els estudis toponímics, i en menor mida arqueològics, compensen un panorama pràcticament desert, al menys des del punt de vista hispànic. A més a més, elements importants per al seu coneixement com el traçat urbànic o l'arquitectura han estat arrasats o es troben en avançada deterioració.

Treballs recents accentuen la brusca discontinuïtat que suposà per a aquestes terres la conquesta cristiana. I és d'aquesta discontinuïtat d'on partim: quan el Baix Vinalopó actual s'incorpora a la trajectòria europea feudal, més precisament a la societat catalana feudal, constituïda en poc temps en Corona d'Aragó amb la fundació per Jaume I del Regne de València, peça política fonamental d'aquesta juntament amb el Regne d'Aragó, el Regne de Mallorca i el Principat de Catalunya.

De bell antuvi, hi hauria sobre el mateix territori una confluència heterogènia d'ordenaments jurídics distints. Ja ans de la incorporació definitiva d'Elx a la Corona d'Aragó una jurisdicció nova, com a dret territorial propi del Regne de València comença a desenvolupar-se front a d'altres interessos convergents: són els anomenats

Furs d'Aragó que afavorien la noblesa aragonesa posseïdora de senyorijs en el nou Regne. Però el cas nostre és més complex. Als interessos catalans i aragonesos s'afegirien els castellans que posseïrien la comarca fins principis de 1304 i pot ser jugaren també el seu paper els musulmans, fixats per una tradició molt llarga.

Però la incorporació d'Elx a la Corona el 1304 pel Tractat de Torrellas i les Corts de 1329, que suposaren una transacció entre el rei i la noblesa per la qual aquesta renuncia al fur aragonés a canvi de determinats privilegis, unificarà jurídicament el nou regne.

Incorporació, però, en la qual no hem d'oblidar la importància de l'element castellà ficat d'alguna forma mitjançant la figura de l'infant don Juan Manuel que seria l'artífex de la nova organització de la propietat. Com es va dur a terme és cosa sabuda pels nostres historiadors locals, especialment per Pere Ibarra (arxiver municipal al primer terç del segle XX), que es recolzava en documents municipals. «Es feren repartiments de terres entre els nous pobladors i els moros —afirma—. Es feren dos grans lots: ú per als Cristians i un altre per als moros. Als primers anaren la part de terres de l'esquerra de la rambla que rega la sèquia major, distribuïda entre ells segons mèrits i proeses per Alqueries, Cavalleries i Peonies; i als moros la part dreta del mateix cabdal.»

La constitució del nou Elx vingué a assimilar-se a un nucli habitat ben arrelat al món rural circumdant, organitzat a partir d'ara segons un nou tipus de relacions socials, d'activitats econòmiques, d'estructures polítiques que a la llarga aniria conformant uns esquemes d'administració pròpia que mitjançant unes reglamentacions municipals formaria una típica «ciutat-estat» de l'àmbit mediterrani, protagonista de la vida política en aquest medi durant la Baixa Edat Mitjana. Aquestes activitats i relacions serien dirigides i controlades per la nova classe dominant vinguda amb el conqueridor, que conseguiria continus privilegis donats al municipi pels reis per tal que assentaren amb seguretat la conquesta en sentit favorable a aquella.

Així, aquesta nova classe dominant formaria una oligarquia a la qual es sotmetria una altra minoria de nous pobladors cristians juxtaposada a una majoria

d'hispano-musulmans, sotmesos definitivament al nou poder. El domini i evolució d'aquella era relacionada, per una banda amb la possessió de les millors terres circumdants, i per altra amb el control i la direcció d'un mercat del qual ells eixirien afavorits mitjançant una sèrie de mesures: estancs de determinats productes per a abaratir subministres de mercaderies, de les quals la ciutat era consumidora, regulacions concernents a estrangers per a impedir competències, regulacions dels gremis per a restringir competències entre els mateixos artesans de la ciutat.

Les successives «ordenances» municipals són expressió d'aquella independència organitzativa dirigida a codificar tot allò referent al règim administratiu de la població i assegurar el monopoli i control per part dels restringits grups dominants.

La naturalesa social d'aquests grups es resumeix, en principi, en la paraula *feudalisme*. Un feudalisme distint als presentats pels models historiogràfics d'importació elaborats per a altres realitats, un feudalisme que possiblement mire més cap a la mar: a les terres de la Mediterrània que no exclusivament cap al Nord, i que tindria altres dimensions a les nostres terres, adoptant una peculiar resposta agressiva en llur forma, pel seu caràcter de frontera, i per la pròpia dinamicitat de la societat catalana, societat en expansió en aquests moments. «La dita vila d'Elig es qui a manera de castell e poblada o edificada entre moros... esta en frontera e entre moros poblada», diuen les *Ordinacions de Consells de l'Arxiu Municipal* dels anys 1400 i 1401.

Aquests grups dominants eren la noblesa i l'església. La seua prepotència política determinaria l'evolució de les nostres terres fins molts segles després. Ambdós vindrien amb el conqueridor. No sabem en realitat pràcticament res dels segles posteriors al seu assentament, i no és per manca de documents. N'hi ha i amb abundància. I sobretot un nou tipus de font que comença a ser utilitzada amb lentitud en les nostres comarques: el protocol notarial, reuneix una informació exhaustiva sobre la vida econòmica i social del marquesat d'Elx des del segle XV ençà. És un treball que espera i que resulta fonamental per comprendre infinitat de problemes del nostre món contemporani.

El cas és que aquesta minoria ennoblida i enriquida

amb les noves terres repartides i arrabasades als musulmans quedà aquí com a casta dominant rectora del municipi succeïnt-se a si mateixa fins ben entrat el segle XIX. Els arbres genealògics d'aquestes famílies es troben a l'arxiu municipal i existeixen també dades sobre aquestes a l'arxiu parroquial de l'església de Santa Maria. L'esmentat Pere Ibarra s'encarregà de recopilar quantes dades hagueren sobre aquells. Són els Perpinyà, Miralles, Esplà, Santacília, Vaillo de Llanos..., la nissaga, la terra i l'administració municipal els separava de la resta; l'orgull de saber-se aristocràcia i fills d'aristòcrates, descendent d'herois i conqueridors i amos i beneficiaris naturals de les terres millors del terme. Terme més gran que l'actual, tenint com a eixida natural la mar, des d'Alacant fins Guardamar, ben protegida amb torres vigies, amb grans masses forestals, com els boscos de la Serra de Santa Pola o el del Molar, zones lacustres, com l'albufera i altres amples extensions de tradicional ús comunal per part dels veïns a més a més un cinturó d'horts al voltant del nucli urbà, resultat d'una lluita constant amb el medi.

Aquesta minoria se n'aniria engrandint i aniria augmentant amb els anys. Un document municipal de 1786 ens parla de les disset famílies «nobles de sangre» que vivien a finals de segle dins la vila. Moltes d'elles són ennoblides o se'ls confirma l'ennobliment durant el regnat dels últims Austries, altres al segle XVIII, per l'ajut a la causa borbònica. La seua prepotència a Elx se veuria enfosquida per la creació a les darreries del segle XV del marquesat d'Elx en la persona de Gutierre de Càdenas pels Reis Catòlics. Serà un punt de rivalitat contradictori al seu enteniment des del nou rumb que prendria la comarca arran de la conquesta cristiana.

L'església, component fonamental de la nova societat, vindrà a Elx amb el Conqueridor i serà des de llavors un dels elements estructuralment decisius per a la implantació i arrelament del nou àmbit incorporat al feudalisme.

Les primeres dades que tenim sobre ella són importants: l'erecció de l'església de Santa Maria en els mateixos murs que tancaven la mesquita musulmana i la fundació del convent de la Mercè. Obscura la primera dada, del segon hi ha notícies més explícites. En efecte, en lletra datada en 27 de juny de 1270 i signada per "In-

fant D. Manuel, es dóna als frares de Santa Olalla de Barcelona «en remisión de mis pecados e por el alma de la infanta Doña Constanza mi muger deles e otorgoles los banyos que son a la puerta de la Qualaorra con el fossario de los moros que es desuso dichos Banyos».

D'aquesta manera, la implantació de l'església des del segle XIII al costat del Conqueridor, el realçar la seua importància, serà un fet clau com a punt d'arrencada de la seua enorme ascendència i no menor patrimoni fins arribar al segle XVIII, els anys finals del qual seran d'importants canvis per a ella, la sort de qui era lligada en gran part a la de la noblesa.

El municipi baix medieval, a més, reunia diversos grups d'origen cultural heterogeni. El municipi com a tal no era sinó la integració d'agrupaments socials distints i jerarquititzats, cadascú dels quals tenia el seu espai d'acció delimitat amb unes complicades relacions entre ells no exemptes de conflictivitat. La progressiva uniformització ideològica i cultural fou un fenomen relativament tardà, i vindria donada per l'expulsió, d'una banda, i per l'erecció de les successives parròquies per l'altra. Explicarem això.

L'Elx del segle XIX, segons els plànols conservats, encara conservava pràcticament intactes els vells cascos urbans, tal com havien estat configurats al llarg dels segles, però en els quals es podia veure en gran part un traçat de factura musulmana superposat a un traçat catastral romà, una centuriatio, que vertebraria, però, la disposició de camins del terme i les sèquies de regadiu.

Sobre un plànol de 1849 Vicent Gozávez ha situat tota una sèrie de dades de caràcter social i econòmic que facilita, relacionant-les amb la variable espai, la comprensió històrica de la ciutat: són, per exemple, les portes o portells d'Elx al 1579, que tenint una funció sanitària o fiscal, aïllar la ciutat en cas de pestes, mostren una major densitat en la part Sud-Oest, barri del Raval i del Salvador, els qui eren més desprotegits, tot i que els sistemes defensius més potents i eficaços es concentraven en la vila murada, en la part nord. Altre exemple és la distribució d'almàsseres, forns, posades i saboneries i l'estructura socio-professional de 1761: les activitats artesanals es concentraven al barri del Sal-

vador i a la zona limítrof entre aquest i la vila on vivien les classes altes majorment rentistes, i junt d'aquests al Sud el Raval, on es concentrava la mà d'obra agrícola.

Totes aquestes referències denoten, doncs, unes característiques, les més generals de les quals serien que Elx s'ha organitzat especialment en funció d'uns condicionants històrics establerts per la mateixa conquesta i pel domini socio-polític que comportà, amb l'articulació d'aquest espai en àrees amb una funció social i econòmica distinta. Els poders reals, doncs, eren concentrats a la vila murada: cases pairals i convents jalonaven els seus carrers i places amb perspectives i perfils d'escuts empedrats, torres i campanaris. El Raval de Sant Joan, un laberint de cases blanquinoses, fou l'àmbit dels sotmesos per la conquesta, dedicats a treballar la terra. L'església de Sant Joan Baptista, mesquita en un principi, presidia el barri, que mantindria una administració autònoma fins el segle XIX. Fou l'any 1526 quan el marquès d'Elx habilità com a temple catòlic aquella, erigida en rectoria en 1602.

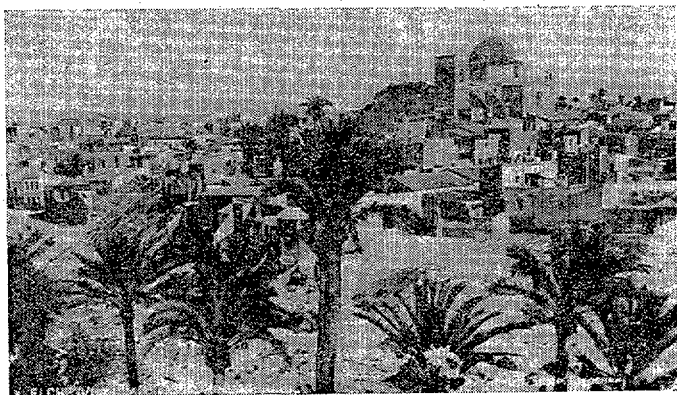
Entre ambdós nuclis de població fou creixent una nova àrea entre el segle XV i el XVIII: el barri del Salvador, on mercaders i artesans afavorits per la bona situació intermitja entre les dues zones antigues de població i per les bones comunicacions anirien concentrant-se als carrers principals. El seu desenvolupament estaria, doncs, relacionat amb el creixement i expansió de la vila que eixiria de les muralles perllongant-se cap al Sud. Constituïda en segona parròquia, els eclesiàstics residents del Salvador formaren molts anys un mateix cos amb els de Santa Maria sota el nom comú de *clerecia de la Vila d'Elx*, fins el 1573 any en què se dividirien les rendes d'ambdues esglésies.

Santa Maria, El Salvador, La Merced..., altra institució eclesiàstica important existia en la vila: el convent de L'Encarnació. Fundat en 1516, arribarà a acumular gran quantitat de terres per ingrés en ell de membres de les famílies nobles locals. Tot i sent aquestes les institucions eclesiàstiques principals, totes elles i cadascuna, al mateix temps que representaven, definien i reproduïen, també, els mecanismes econòmics, socials i ideològics que intentaven mantenir una societat idèntica a si mateixa. Però no eren pas tan sols elles. A la vila hi existien altres tants edificis religiosos, fundats

al llarg dels segles i dispersats per tot arreu, que impregnaven diàriament de sentit les activitats i vida dels veïns: són les ermites de Sant Jaume, Sant Sebastià, Sant Jordi...; els regidors de la vila eren els seus patrons i actuaven col·lectivament, com a institució, com a senyors dels béns subjectes a elles: allí els veïns fundaven capellanies.

A més a més hi havia un nucli jueu, fins a les darres del segle XV, i mudéjar, fins el XVI. Els primers, segons Pere Ibarra, situats a l'almòrida i barri de Sant Jeroni, part del «filet de fora», i els mudéjars als carrers del Comissari, Desamparats i Carme, amb baixada a la Rambla per l'antiga plaça de les barques. Formaven nuclis separats per petites hortes. L'augment demogràfic del set-cents propicià l'expansió urbana afegint-se el raval de Santa Teresa, el barri de Saràvia, la Illeta... tots propiciats pels poders locals.

Vista parcial del barri del Salvador i del raval de Sant Joan. El poder feudal es manifestava també físicament mitjançant els seus edificis més representatius. Aquesta dimensió política de la seua arquitectura formava part del horitzó mental dels il·licitans, sotmesos secularment a aquest poder

III. LA CREACIÓ DEL MARQUESAT

Retrocedim en el temps. 1470 fou l'inici d'un període de conflictes entre els poders interns tradicionals i el nou senyor feudal superposat a ells per virtut de la Reina Catòlica, com agraïment a les gestions que un tal Gutierre de Càrdenas havia fetes a favor del seu matri-

moni amb Ferran d'Aragó. La data de donació va signada en Dueñas el 25 d'agost de 1470. Deia així:

«...acatando los muchos e buenos, e grandes e señalados servicios que vos me avedes fecho y faredes de cada día e espero que me faredes de aquí adelante e los grandes peligros e afretas en que por mi servicio y por el bien público destos Reynos de Castilla e de León avedes sufrido especialmente en la contratación del matrimonio que por la gracia de Dios es consumado entre mi e el muy ilustre don Fernando, príncipe de Castilla, vos fago merced, gracia e donación, pura, propia, no revocable que es dicha entra vivos, sin condición alguna, para vos e para vuestros herederos e sucesores, para siempre jamás, de la Villa de Elig e del lugar de Crevillen, con sus palacios, e castillos, e fortalezas, e con todos sus lugares, e con toda su tierra, término e distrito... e con la justicia e jurisdicción civil e criminal alta y baja e mero y mixto imperio, de la dicha villa y lugar con todas sus rentas y derechos e pechos...»

A partir d'aquest moment la vila movilitzarà tots els seus recursos disponibles per evitar la dependència que anava a suposar comptar amb un senyor per damunt de la particular composició social del municipi organitzada al segle XIII-XIV. La pretesa llibertat esgrimida ara per les forces vives locals, basada en privilegis que els reis de la Corona d'Aragó havien anat donant i confirmant al municipi no seria sinó una coartada sota la qual s'amagaven els desitjos per part de l'oligarquia local de continuar monopolitzant atribucions i funcions, el control, en definitiva del municipi. La compatibilitat dels poders que convergien ara travessaria certs moments d'equilibri però sempre hi hauria una soterrada pugna i malestar entre els nobles per çò que suposava d'obstacle i retallada de privilegis comptar amb un nou senyor per damunt de tota ella.

Nogensmenys, l'evolució del senyoriu il·licità fins al segle XVIII es saldaria de forma favorable al nou senyor. Per les diverses conjuntures per les quals travessaria, el senyor aconseguiria enfortir-se com a tal i recolzar-se en qualsevol institució o poder que li pogués ser beneficiós. Així, aconseguiria fer-se amb el Raval de Sant Joan a partir de l'expulsió de la seua població morisca en 1609, amb una política de repoblació molt favorable

als seus interessos. No parlarem d'aquesta expulsió que en les seues línies generals resta clara, malgrat que a Elx falten qüestions importants a aclarir com, per exemple, el pes econòmic i social específic que tenien els moriscos en el marquesat i respecte als altres grups socials.

A partir de 1609 Sant Joan seria un reducte incondicional d'aquest i element important de la seua política en tot el marquesat, que comprenia pràcticament tota la comarca actual. La seua secular inferioritat i debilitat social i econòmica fou aprofundida per l'empremta immediata que el marquès aconseguí sobre ella. Com no podia ser menys, la seua clerecia depenia econòmicament d'aquest. En 1516, com sabem, sota el seu patronat es fundaria el convent de L'Encarnació, de monges clarisses. I en 1561, quan es funda el de Sant Josep, s'erigia com a patronat d'aquest. Es conserva un lligall sencer de correspondència creuada entre la comunitat de frares del convent i els mateixos marquesos i els seus administradors, residents sempre fora d'Elx, en qualitat aquells de patrons, la qual correspondència deia fins a quin punt depenien els frares del senyor. Aquest pagava anualment una almoïna que consistia en 170 lliures anuals. Era la base fonamental sobre la qual funcionava i s'administrava el convent. Tant és així que quan les coses canvien durant el primer terç del segle XIX, i el marquès es nega a pagar, pel dèficit econòmic que travessava la seua casa, el guardià del convent parla de «apuradas circunstancias» per les quals aquest travessava.

Tot allò ha de contemplar-se com una estratègia de persecució a la vila, on radicaven els elements reals i potencials contestataris al senyor feudal, que esperaven ocasions adequades per manifestar-se com a tals. L'expansió econòmica que experimentaria la vila des dels anys finals del segle XVII i durant quasi tot el segle XVIII seria bona ocasió per això.

La trajectòria del marquesat durant els segles XVI i XVII és prou desconeguda. Sols posseïm notícies dels fets segurament més conflictius: el moviment de les Germanies i l'expulsió dels moriscos, a la qual ja hem fet referència. Són fets puntuals en la història del nostre país, la informació, però, dels quals reposa encara en el nostre cas sobre els textos elaborats a la seva peculiar manera per cronistes i historiadors contemporanis o relativament propers als fets. És el cas del regidor Cris-

tòfol Sanz, que en 1621 redactà una *Recopilación en que se da quenta de las cosas anci antiguas como modernas de la inclita villa de Elche*, més coneguda pel títol de la seua edició de 1954, *Excelencias de la villa de Elche*.

Dit manuscrit és, al meu parer, tot un argument al servei dels interessos del marquès i una justificació de llurs actuacions en aquells fets: el moviment agermanat («"Monstruo campestre" compuesto por "gente común y alborotadora"») i l'expulsió morisca («gente reacia e indómita»). Adopta la forma d'un discurs genealògic nobiliari —la qual cosa és molt significativa— per a parlar dels il·lustres orígens de la vila, i reuneix tots els tòpics de l'època: la història com un gènere literari més, justificadora i justificant de l'actuació política del rei i l'aristocràcia, els passatges bíblics com origen i punt de referència primera de qualsevol història, el maniqueïsme recalcitrant. Tot això adobat per un regust aristocràtic força bé. En llenguatge actual diguem-ne que es tracta de la tasca d'un reaccionari al servei del poder establert, dels alts poders establerts. Nogensmenys, és un escrit molt valuós i ric en informació, aportant quantitat de dades sobre l'Elx del primer terç del segle XVII i requerriria un estudi crític.

L'antic Ajuntament de la Universitat de Sant Joan. Dotat d'administració pròpia fins el primer terç del segle XIX, el Raval de Sant Joan fon repoblat totalment pel marquès d'Elx arran la expulsió dels moriscos que hi vivien. A partir d'aquest moment fon presa de dit senyor i avançada del seu poder en el marquesat

IV. EL SET-CENTS:

ARRELS DEL MÓN CONTEMPORANI

L'expansió econòmica general del segle XVIII, amb totes les matitzacions que vulguen fer-s'hi, manifestarà la diversitat d'interessos contraposats que jugarien en la vila per apropiar-se dels guanys que aquella conjuntura ocasionava. Expansió centrada en l'agricultura, que deixarà com a herència singular, la modelació d'un paisatge que en molts dels seus trets comença a ser contemporani. Els documents arrepleguen aquesta transformació. Transformació que no prendrà un ritme ràpid fins ben entrat el segle XVIII. Un text de finals del segle XV traça els límits de la «redonda» o horta d'Elx. L'anàlisi del document ens porta a la deducció d'una sèrie de característiques en l'evolució del paisatge: els termes utilitzats denoten una topografia poc remodelada encara per l'acció humana que es centraria tan sols al voltant de la vila i alhora una preocupació per les dificultats que la natura oposava a aquesta acció. Punts de referència importants són els aljubs, molt nomenats, necessaris per a un bon aprofitament de l'escasa aigua, la qual donava per a una agricultura molt en consonància i dependent del medi: garroferes, oliveres, ametlers, palmeres són citats a l'esmentat document. Hi ha també referències a noms propis utilitzats també com a fites de referència amb el límit, tots de propietaris, de les capes altes de la vila: En Joan d'Agreda, Mossén Pere de Rocafull, En Berenguer d'Alvado..., en són uns quants.

Les transformacions, però, serien lentes. No cal més que comparar les descripcions de segle i mig després, que fa el nomenat Cristòfol Sanz o les de començaments del segle XVIII sobre els amollonaments dels límits del terme municipal o de les terres comunals, per exemple, amb la que fa el naturalista il·lustrat Antoni Josep de Cavanilles els darrers anys del segle XVIII per veure l'avanç de l'espai dominat per l'home en una centúria. Domini que tindrà com a contrapartida la degradació d'aquest, lenta però contínua a partir d'aleshores.

Desaparició o disminució de zones lacustres, marjals i albufera, desaparició del bosc de pins de Carrús, degradació i fort retrocés del de la Serra de Santa Pola, dels

horts de palmeres a la perifèria oriental de la vila... Tot això com a conseqüència de la necessitat d'expandir incontroladament l'àrea de conreu impulsada deliberadament pels propietaris de terra davant la pujada de rendes i preus agraris que s'esdevé a mitjan segle XVIII. Al mateix temps, la necessitat d'abastaments per mantenir una població que en una centúria passaria d'uns cinc mil habitants a no menys de vint-i-un a finals d'aquesta. Impuls agrari propiciat segons la particular societat que el manenia, i que anava a enriquir per un costat els grups privilegiats, noblesa i clerecia, i per l'altre a sectors de la població que viurien als intersticis d'aquesta societat, amb un peu en el feudalisme i l'altre en noves pràctiques econòmiques que les podien enriquir, com per exemple les terres per practicar una agricultura amb aparences de comercialització. Arrendataris, comerciants...

Aquest auge que viu la vila no és homogeni, sinó que travessa diverses etapes. Hi ha uns elements que ho indiquen: la demografia n'és un. Els registres de matrimonis que conserva l'esmentat arxiu parroquial de Santa Maria, que al mateix temps que dades pròpies en recull d'altres parròquies, mostren un notable increment d'ençà 1680. Al mateix temps, el número de censos imposats sobre les terres, també, segons dades del mateix arxiu. És sabut pels historiadors que aquesta recuperació, després d'un període secular de crisi en tota Europa, s'inicia primerament en els països perifèrics de la Corona espanyola. Ha estat molt ben estudiat tot aquest procés en Catalunya, i comença a ésser conegut al País Valencià. Les dades convergeixen fins les mateixes conclusions. I Elx no s'escapa a això. Curiosament els protocols notariais reflecteixen un augment progressiu de compres i vendes de terra, de mobilitat econòmica en suma. Però aquesta recuperació serà relativa. No tan sols perquè en la dècada dels anys 90 els conflictes bèl·lics internacionals repercutiran sobre la pròpia comarca: les guerres contra el rei francès Lluís XIV, incideixen negativament sobre la comercialització de productes agraris, i en particular sobre el sabó, en l'exportació del qual Elx destacava. Ans també per la pressió fiscal que tot açò suposava. I a més a més una nova guerra, que tindrà caràcter civil al País Valencià disposaria i remataria la interrupció dels anys 80: és la Guerra de Successió a la Corona espanyola.

Elx necessitarà unes dècades per recuperar-se de tots aquests conflictes i continuar amb la recuperació ans alludida. Recuperació que es convertirà en expansió durant les dècades centrals del set-cents. Seran els anys trenta els que marquen aquest salt endavant. És el començament d'una nova etapa.

Ja diguérem que aquest impuls econòmic era sostingut per una societat peculiar, la qual amb el temps i en funció dels diversos interessos en joc i sense oblidar quelcom tan poc conegut com ara les distintes expressions culturals que la consciència d'aquells adopta, conformaria una estructura determinada de classes per les quals Elx iniciaria el seu caminar decimonònic. Seria un simplisme parlar en aquesta època de canvis pregons tan sol de clerecia i noblesa, com a classe privilegiada, per un costat i no privilegiats, camperols sobretot, per l'altre. Açò no explica gran cosa. Anem a veure que la realitat social és tan complexa quan s'estudia una comunitat humana en profunditat, que aquella divisió tot i sent d'utilitat, no deixa d'ésser fins a cert punt, formal. Els *Padrons de Riquesa* del segle XVIII que conserva l'Ajuntament il·licità, els repartiments de contribucions... Aquests documents ens mostren una mobilitat social intensa, que reflectiria una societat en ràpida transformació.

Són, per exemple, els *memorials*: escrits enviats normalment per un grup de veïns en petició d'algun benefici, o mostrant queixes per obstacles en la realització de les seues activitats o, desitjant recaptar el recolzament de l'Ajuntament per aconseguir aquesta o aquella cosa; expressen el pes important que les activitats agràries tenien encara durant el segle XVIII. Al voltant d'aquestes, com ja diguérem, es manifestaran interessos comuns més o menys articulats, més o menys conscients. Unes vegades és una millora que es pretén al Pantà. Unes altres una súplica a l'Ajuntament per posar aquest càrrec, o nomenar aquell altre. Es va formant així una consciència d'interessos comuns, contraposat en sí a altres sectors o grups, i en determinades situacions, quan eixa consciència està madura, en un procés continu, i en elaborant una alternativa ideològica que engloba tot això, pot arribar a tenir un caràcter revolucionari, de ruptura. Vet aquí algun cas concret.

En 1771 l'Ajuntament estudia una petició de deter-

minats regants que demanen «el poner una Persona que sirva el empleo de Contralibro para el gobierno diario de la Partición de las Aguas de la Azequia de esta villa propia de los Particulares vecinos de ella para la mayor satisfacción de todo el Común». El subjecte que es proposa per al dit càrrec és un tal Mathias Gaitan. Aparentment el text no té res de particular, però la identitat dels peticionaris ens permetrà intuir i desvetllar unes característiques comunes que es troben més enllà d'ésser regants.

El Padró de propietats agrícoles de 1780 ens dona informació sobre els signants. Una gran part d'aquests són censataris de terres de l'església segurament: posseeixen, de fet, unes terres, la titularitat de les quals ostenta una institució eclesiàstica a canvi d'un canon cens. Es tracta en definitiva d'hisendats que ocupen un nivell intermedi entre els grans propietaris i els propietaris menuts. Són exemple d'allò que intentàvem perfilar abans: una burgesia agrària que paulatinament aniria conformant-se com a tal.

En realitat el creixement i formació d'aquesta burgesia, eixida com a tal del segle XVIII, cal col·locar-la als anys centrals d'aquest segle, els anys de creixement, fins els anys 60. I és important destacar ací que serà la propietat de la terra, de cara a una agricultura especulativa, el punt d'unió entre aquesta burgesia agrària i la noblesa local. Durant el segle en qüestió, aquesta identitat d'interessos els unirà en una trajectòria comuna que creuarà el segle condicionant el següent. La defensa de la propietat els farà unir-se i imposar una determinada forma de creixement econòmic lligada a ella.

Escrits pareguts mostren un rerafons semblant. Es tractava d'estratègies de determinats grups d'origen social distint però amb interessos conjunturals semblants, tancant files davant d'allò que els uneix substancialment.

Peticions i queixes paregudes es trobem durant tots aquests anys i les resolucions de les quals moltes vegades van unides a la composició particular dels Ajuntaments: nobles, ciutadans i, més endavant, fins i tot «propietaris».

En la dècada dels anys 80 assistirem a una de les arremeses determinants d'aquests propietaris per fer-se amb una de les institucions principals de la vila i al

mateix temps mitjà bàsic par a un arrendament òptim dels seus negocis: el control de la Sèquia Major. En 1785, davant de l'esfondrament per les avingudes d'aigües de part de la Sèquia de Mamposteria en la «casa de les taules», no es podia regar amb eficàcia l'horta, perdent-s'hi gran part d'aquesta per la rambla. Davant d'aquesta avinentesa, el Capítol pren l'acord de formar una junta composta per noms procedents de la noblesa, església i administradors i arrendadors de les terres d'aquestos. Doncs bé, poc temps després, l'Ajuntament autoritza la reparació de la Sèquia amb el sobrant dels bens municipals de Propis i arbitris. Poc més endavant, en 1789 s'anomenaria una comissió per redactar el Reglament de Funcionament de la Sèquia Major, *l'administració de la qual ja no correria a càrrec de l'Ajuntament sinó dels propietaris*. Aquest, doncs, transferia les seues facultats, administració i govern de les aigües.

En fi, assistim a la gestació d'una burgesia agrària determinant políticament en tot el segle XIX, unint la seua sort a la d'un sector de la noblesa i l'església que anirien actuant amb una lògica econòmica que aniria apuntant cap a un capitalisme agrari molt particular.

Les relacions entre aquestos grups dominants no eren, en absolut, bones. Hi ha tota una sèrie de fets que ens mostren una conflictivitat latent entre tots ells. Vegem un exemple. En 1767 una qüestió, de protocol, traurà a la llum les contradiccions entre el marquès i la noblesa il·licitana. El fet servirà perquè aquesta expresse tota una sèrie de queixes acumulades que no serà altra cosa que traçar un balanç interessat dels abusos del marquès a conseqüència de la victòria del Borbó. Anomenament directe dels oficis de la Vila, passant per damunt de la tradicional presentació d'una terna, introducció de pràctiques que aprimaven els recursos amb els quals contaven els veïns, com l'apropiació de les talles de llenya del mont comunal de la Serra de Santa Pola, o el peix de l'Albufera, que tan sols es podia vendre a tres diners i el senyor el venia a vint o trenta i més, o l'arrendament de les herbes del terme («...de que ha nacido el no poderse mantener, ni aumentar los ganados de los vecinos, comiendo por lo mismo las carnes a precios exorbitantes habiendo quedado esclavos por estos y otros motivos...»).

Es podria desmontar l'argumentació, en allò que té

de tendenciosa, perquè el recurs és típic. En primer lloc es presenta un fet transcendent, com és la Guerra, que polaritza tots els canvis i transformacions haguts en la vila des de llavors, per presentar submissió al rei i projectar sobre eixa situació l'acció del marquès, principal causant dels mals recaiguts sobre aquella, per així mateix, resguardar-se ella, la noblesa, autora de l'escrit de les seues accions. Amb ser manifesta i clara la reacció agressiva del senyor d'Elx a partir de la victòria del Borbó, que recolzaria tota la política senyorívola, de la qual cosa és exponent aquesta relació de fets, no ho és menys l'actitud convergent de la noblesa que en un principi fou col·laboracionista amb les accions del marquès i decantada després cap als seus propis fins, una vegada que aquest se'ls hi presentava més com a rival, d'aquí la seua presentació a l'escrit com a figura que polaritza tots els perjudicis que nombrosos veïns estaven patint, especialment els sectors econòmicament més dèbils. La gran majoria dels components de l'Ajuntament en aquest any de 1767 pertany a la noblesa o eren propietaris de certa importància.

Un historiador, Pere Ruiz, ha profunditzat en tota aquesta problemàtica global del segle XVIII al senyoriu d'Elx; els documents consultats coincideixen i confirmen les seues interpretacions, les quals, en gran part, són d'acord amb les nostres.

V. GODOY: L'INICI DE LES DESAMORTITZACIONS DECIMONÒNIQUES SOTA EL SIGNE IL·LUSTRAT

Vegérem enrere quines eren les institucions eclesiàstiques que coexistien dins del terme d'Elx; també férem referència al paper important que tenien en una societat com la il·licitana des de la seua implantació fins l'època contemporània. No és precís insistir que formava part integrant de la societat feudal i que el seu comportament estarà d'acord amb això. Eren senyors de terres organitzades com les de l'aristocràcia laica. Però això no

impedirà d'anar adaptant-se a les circumstàncies i anar modificant internament aquella organització per traure un millor profit. Juntament amb el marquès, la petita noblesa i una burgesia agrària, llauradors rics propietaris de terres, l'Església, com hem dit abans, especulava i orientava les seues possibilitats econòmiques, de signe agrari, també cap a una agricultura especulativa. No és

Lápida sepulcral de la família Santacília. U dels llinatges principals i representatius de la noblesa il·licitana. Procedien del lugar de Monistrol, en el Principat de Catalunya i eren senyors de la partida rural d'Apralles

tan sols intuïció, sinó que la rendabilitat ocupa el centre de la reflexió i de l'interès per part dels administradors d'aquestes. Res de més gràfic d'allò que venim afirmant és el pròleg al Llibre de Propietats de l'església parroquial de Santa Maria, elaborat en 1796.

S'hi afirma que les rendes originàries de la parròquia provenien de pensions censals, préstecs sobre béns seients, perquè en un principi eren més avantatjoses que les rendes provinents de propietats. Tan sols a les acaballes del segle XVII s'experimenta que les finques o propietats, s'afirma literalment, produïen unes rendes equivalents a les de censos. I amb això, es començà, de forma sistemàtica, a invertir en finques, siga per man-

tenir obres pies, siga per traure benefici directe d'això. Si a açò s'afegeix que durant el segle XVIII es reduïren els rèdits dels censos fins un tres per cent, es conclourà que no s'emprarien cabdals en propietats d'aquests. Sobretot tenint en compte que les finques arrendades produeixen el quatre, cinc i més per cent. I aquest és el criteri que seguirà la principal de les parròquies, la més rica i amb més influència en el senyoriu des de finals del XVII, i durant el segle següent. Ben poc sospitarien els arxivers i majordoms de l'Insigne el colp que rebrien una part important de les terres eclesiàstiques molts pocs anys després. Primer sota el signe de la Il·lustració per seguir sota el signe liberal en un procés quasi continu que travessaria tot el segle XIX.

Lluny d'ésser cordials, les relacions de l'Església amb el municipi travessen moments de conflictivitat que en alguns moments arriben quasi a la ruptura. Es detecta aquest malestar ja durant el segle XVII, i encara que en un principi pot pensar-se en causes relacionades amb la rivalitat econòmica degut a noves formes d'organitzar l'agricultura centrades fonamentalment en els contractes d'arrendament a curt termini, podem suposar que arrancava de lluny, adquiriria fils de rivalitat en els anys finals del segle XVII, però que amb les transformacions agràries del segle XVIII prendria aspectes més conflictius. Una qüestió que abraçaria gran part del segle seria la relacionada amb el proveïment de carn per part de la clerecia. A mitjan segle hi ha queixes municipals pel que suposava d'abús i de discriminació.

En definitiva es tractava que la minoria privilegiada dels eclesiàstics podia ocasionar problemes a la minoria privilegiada propietària de terra en l'horta ferèstega de la vila, terres ben acotades i delimitades, i si en definitiva ja el mateix abastament, de carn per al comú ocasionava conflictes entre ells mateixos, no anaven a ésser menys els ocasionats pels desproporcionadament grans bestiaris dels eclesiàstics. La diferència fonamental, i que explica el punt de vista de l'escrit, és que aquells propietaris controlaven el poder municipal, les teòriques dels quals (moltes vegades responsabilitats respecte al comú), els serveix de cobertura per salvaguardar els seus propis interessos.

Excepcions, privilegis i rivalitat: es tractava d'uns

forts competidors als quals s'intentaria posar entrebancs i que veurien amb satisfacció algunes de les mesures reformistes dels Borbons.

En efecte, un primer tall important en el procés d'acumulació de terres per part de l'Església s'esdevé a les acaballes del segle XVIII: des de 1798 fins a 1808 es ven una quantitat important de terres eclesiàstiques. És l'aplicació del regalisme —concepció jurídica laica de les relacions entre l'Església i l'Estat— a l'amortització eclesiàstica, la vinculació dels seus bens. Tot això no ocultaria els interessos de la burgesia, en una primera etapa, oposada a aquesta forma de propietat privilegiada que xocaria amb la raó il·lustrada.

L'incidència social d'aquestes mesures ultrapassaria l'interés immediat de la seua realització efectiva: Una part important dels propietaris de terres en vies d'enriquiment colmaran aquest amb la compra de bens eclesiàstics desamortitzats. La documentació que s'ha conservat sobre aquesta és dispersa però permet de fer-nos una idea global del perfil d'aquestes vendes de terres i qui foren els seus compradors a Elx. La majoria d'aquests són arrendadors de terres i d'oliverars, alguns posseïen també propietats. Un altre grup, quelcom menys nombrós, vivia exclusivament de les rendes de les seues propietats. El següent en importància es dedicava al comerç i per últim hi havia persones, les activitats de les quals eren poc representades i socialment por rellevants, però que s'ajudaven amb alguna petita propietat. La majoria d'aquests són veïns de la vila encara que hi ha diversos «terratinents», veïns d'altres llocs. La composició social ens revellarà més coses d'aquests compradors. La gran majoria, com diguérem, són representants d'una burgesia que acumula riquesa pels seus negocis lligats a la terra: són arrendadors de terres moltes d'elles d'origen senyorívol, o comerciants de productes agrícoles però que també estan lligats a la terra: posseeixen propietats. Fins i tot hi ha algun noble titolat, com ara el marquès d'Arneva, propietari «terratinent». Vegem aquí, per curiositat, alguns casos més de prop.

Joaquim Roman de Mollà és un dels típics compradors, veí de la vila i domiciliat al barri del Salvador: típica residència de llauradors i comerciants amb certa capacitat econòmica; barri que no per casualitat s'expandí al llarg del segle XVIII en detriment dels horts de

palmeres circumdants. Atent a les cojuntures, les seues activitats són múltiples, de tal manera que si en 1783 la seua dedicació principal és la d'ésser «jutge d'aigües» en 1800 és arrendador d'oliverars i en 1807 es dedica al comerç i a les seues finques i, no tampoc per casualitat serà el delegat a Elx del Comissionat Regi a Oriola per a la venda de bens eclesiàstics —bens de «obres pies» que seran les terres eclesiàstiques a desamortitzar—. Oportunista, aprofitarà els anys roïns de cap de segle per comprar terres, moltes i contínuament, a gent endeutada incapacitada per afrontar aquestos anys econòmicament crítics i socialment conflictius. Si és precís, demana préstecs al Salvador, Santa Maria o a l'Hospital; el cas és que els anys primers de segle els aprofita per comprar cases i terres. La venda de terres decretada per Godoy li servirà per arrodonir les seues compres: invertirà els seus diners en compres de fils d'aigües. En 1811 passaria tot en propietat als seus hereus, un dels quals, son fill Antoni Roman i Mollà el trobarem en els repartiments de contribucions dels anys 30 formant part del grup dels majors contribuents.

Antoni Almela d'Oliver, veí de la vila, és comerciant i propietari de terres. Compra terres en els anys finals de segle i veu en la mesura de Godoy la gran oportunitat per fer-se'n amb una quantitat important d'aquestes. Són 173 tafulles, juntament amb dos fils d'aigua el total de la seua compra a l'Església del Salvador, a l'Hospital i segurament a Santa Maria.

Josep Blasco d'Alamo, veí en la partida de Torre d'en Pla, posseeix gran quantitat de terres allí com a arrendador i propietari. Com a arrendador ha aconseguit certa prosperitat i guanys que sabrà dirigir fins la compra de terres al mateix Torre d'en Pla. En pocs anys aconsegueix comprar a diversos subjectes unes 160 tafulles prop de les terres que té arrendades. Godoy li proporcionarà l'ocasió per engrandir el seu patrimoni: en març de 1806 compra allí mateix 154 tafulles. L'laurador ric, aconseguirà comercialitzar els productes de les seues finques i continuar comprant més terra, que passaria als seus hereus fins principis del segon decenni del XIX.

Josep Bru i Martínez casa en 1804 amb Mariana Pi-ques. Les fortunes d'aquestes dues famílies de llauradors i comerciants, enriquits al segle XVIII, seran punt

de partida del fill d'ambdós, Josep Bru i Piqueres, personatge important de la primera meitat del XIX a Elx, representant d'aqueixa burgesia propietària de terres, el triomf de la qual amb la revolució els durà al poder polític.

Propietaris xicotets del Raval de Sant Joan a principis del set-cents, el seu avi, Josep Bru i Miralles seria clavari de les rendes de la mateixa Universitat fins als anys vint. Pocs anys després se'ls hi calculava, en 1733, un capital de 1.509 reals en terres, vinyes i oliverars. A les acaballes del segle la família ja s'havia traslladat al carrer Solars, al barri del Salvador abans esmentat. Els padrons de propietats agrícoles de finals de segle i principis del XIX mostren una mobilitat contínua de capitals en compra de tot tipus d'immobles.

Josep Bru de Piqueres, en fi, serà un dels majors compradors d'obres pies, de terres de l'Església, amb Godoy. Entre 1806 i 1807 compra unes 120 tafulles de terres a Santa Maria, El Salvador, l'Hospital... Però les compres continuen després: de 1808 a 1822 compra prop de 700 tafulles de terra, al mateix temps que comerciava amb bestiar de llana, oli i pernil dur, i anava adquirint prestigi polític. Seria cap de la Milícia Nacional a Elx, i un dels seus organitzadors. Continuarà comprant terres: de 1836 a 1845 compra unes 615 tafulles de terres, juntament amb algunes cases i almàsseres, arribant a ésser alcalde constitucional en 1838. Impulsarà les desamortitzacions i el veurem comprar béns a la clerecia secular i regular, sobre tot al convent de monges clarisses fins acumular un patrimoni important, els beneficis nets del qual importaven en 1855 la quantitat de 44.467 reals, que suposava 1.886 tafulles, 435 de les quals situades en les zones més fèrtils del terme, 65 fils d'aigua, 9 cases i un parell d'almàsseres.

L'anàlisi del padró de 1800 mostra un poble vivint predominantment de l'agricultura, determinant activitats, comportaments i ideologies, algunes d'aquestes minoritàriament progressistes. Vegeu-ne algunes dades. Mentre que els menestrals i comerciants acaparen el 9 % del líquid imposable per llurs activitats, les professions directament relacionades amb l'agricultura i ramaderia (llauradors, arrendataris de terres, traficants de ramaderia) el 29 % per una banda, i els grans propietaris

(noblesa, església i propietaris absentistes amb domicili fora del poble) el 33 %.

VI. CONCLOENT: LES DESAMORTITZACIONS LIBERALS: COMENÇAMENT D'UN NOU PERÍODE

Com diguérem, el procés desamortitzador és llarg. És el pas al mercat de propietats immobles acumulades per l'església i la noblesa, fornamentalment, durant el feudalisme. Per tant, és un pas irrenunciable en el trànsit a una societat capitalista, instaurada a Espanya al llarg del segle XIX. Societat capitalista que comporta tot un canvi estructural que té un punt crucial denominat historigràficament *revolució burgesa*, per la seua profunditat, relativa rapidesa i en benefici de qui es va fer. Canvi estructural que no respon a models establits: els elements comuns al canvi són sempre interrelacionats de forma distinta en cadascuna de les societats en que transcorre; d'aquí que no es puga parlar d'una via al capitalisme sinó de multituds. D'aquí la dificultat de conceptualització, i la revisió i discussió contínua del terme.

Canvi que no implica necessàriament, al menys en un primer moment, industrialització, puix que la clau determinant d'anàlisi d'una societat la dóna la relació social de producció: com s'organitzen *socialment* les activitats econòmiques. És allò més important, amb tota la importància que puguem donar a les idees, que no existeixen aïllades i independents sinó encarnades en persones, i que són més resistents al canvi o impulsadores d'ell, segons casos.

La societat valenciana, i il·licitana en particular de la segona meitat del segle XIX és ja bàsicament una societat de signe contemporani, basada en la propietat absoluta de la terra, com abans hem esmentat, organitzada a la manera capitalista.

Sols en un segon moment pot venir una industrialització fins que predomine sobre les altres activitats econòmiques.

Capitalisme, tornem a dir, que vindrà de la mà d'una nova oligarquia formada per sectors provinents de la classe feudal o gent relacionada amb ella (administradors, arrendataris de drets feudals, etc.), camperols enriquits, comerciants...

Els repartiments de contribucions, a partir del segon decenni del segle XIX i sobretot els cadastraments d'aquest segle a partir del primer, de 1855, ens replegaran la resultant de la primera part del procés desamortitzador que traduirà el nou ordre dels propietaris. Tan sols el rastreig dels llinatges podrà identificar a la *vella noblesa, mimetitzada amb una classe nova hegemònica*: són els «Don» de les primeres fulles d'aquests documents, contribuents de finques donades en arrendament, una gran part, camuflats també en llurs negocis mitjançant els seus apoderats o administradors, formaran la nova classe dominant, amalgama d'allò vell i d'allò nou, que trascendiria ja el marc de referència local, la «patria» de la vella noblesa, i usaran de la nova administració provincial per a la seua mobilitat, per als seus negocis, per a governar.

El amillament de 1855, llibre on es replega tota la riquesa immoble del terme municipal amb finalitats fiscals, és significatiu al respecte. Tan sols els propietaris de terres amb títol nobiliari (comtes, marquesos, ducs, barons) concentraven prop de 1.200 Ha localitzades en les millors terres i donades en arrendament la majoria d'elles. Destaca d'entre tots el Comte de Torre d'en Pla, amb 495 Ha., i el Marquès d'Arneva, amb 169 Ha. Terres dedicades a diversitat de conreus, sobretot de secà i també productes hortícoles. No són aquests els que eixen perdent en la revolució burgesa, sinó les capes més baixes del camperolat, els qui, de qualsevol forma, no pogueren convertir-se en propietaris de les terres que treballaven.

En contrast amb allò que va ocórrer en les vendes de béns eclesiàstics a les acaballes del segle XVIII i començaments del XIX, els compradors locals de béns a partir de 1837 són relativament escassos: llinatges ja coneguts anys abans que completaran la seua trajectòria i ascens amb les desamortitzacions dinovenes.

Fins a la nova etapa iniciada per Madoz en 1855, es completa la de la clerecia regular i es torna a iniciar la de la clerecia secular començada sobretot amb Godoy.

La comparació de dues institucions representatives de ambdues clerecies entre finals del segle XVIII i 1855 donaran idea de la magnitud de les vendes. Així, per exemple, si cap a finals del set-cents el convent de les clarisses posseïa no menys que 1.138 tafulles, sense comptar censos ni arrendaments, en 1855 se n'havien venut pràcticament totes les terres que posseïa en propietat «absoluta» i part de les que tenien arrendades. D'entre els compradors hi ha dos amb significat local: D. Josep Bru i Piqueres, el qual ja coneixem, i D. Maties Santamaria, personatge important, editor d'un periòdic de signe conservador, iniciarà una política de compres d'acord amb la conjuntura en una estratègia molt definida. Altres compradors es mouen a nivell provincial i supra-provincial. És el cas de D. Melxor Astiz. Les seues compres s'estenen per tota la província i és fàcil suposar que més. En el cadastrament de 1855 consta com a propietari de 583 tafulles que resumirien les seues compres dins del terme, no tan sols centrades en les clarisses, sinó també al convent de la Mercè i en Santa Maria.

Aquesta església parroquial havia rebut la seua minva definitiva de béns a principis del XIX; les relativament poques terres que restaven continuarien venent-se lentament en diversos moments posteriors. Josep Bru i Piqueres, de nou, Melxor Astiz i un tal Joan Baptista Nadal contenen ara entre els principals compradors.

Per últim, l'etapa que s'inicia en 1855 obre les portes per fer-se amb alguna cosa tan important per a les economies tradicionals: les terres municipals. Intents ja n'havien hagut en aquest segle durant el trienni liberal (1820-1823) però no pogué ser aplicat per la curtària del període de vigència. És ara el moment definitiu. A Elx es ficarà la dent a la propietat municipal de les terres Saladars, important pels escassos propis que tenia el municipi, en gran part perquè les alienacions del senyor durant el segle anterior l'havien deixat quasi sense aquests, i per la gran extensió d'aquestes econòmicament productives fins principis del segle XIX, lloc natural de creixement de la barrella, matèria primera per a la fabricació de sabó, fins la invenció de la sosa càustica per Leblanc a finals del XVIII. L'antiga extensió comunal, és disputada entre el senyor d'Elx i el Municipi en un llarg pleit que conclou a favor d'aquest en 1779. Però a l'interí perderen el seu caràcter comunal, complement en

èpoques de crisi per al camp il·licità, passant a ésser arrendades anualment per l'Ajuntament: això és, convertint-se en terres de propis.

Quan s'inicia el període liberal començaran a ésser centre d'atenció aquest tipus de terres, al costat de les eclesiàstiques, per les possibilitats especulatives que comportarien. Els intents del Govern de la província per vendre-les xocaran amb l'oposició total de l'Ajuntament, compostat per homens molts d'ells compromesos i enriquits en part amb les desamortitzacions eclesiàstiques, que són el seus beneficiaris, i que asseguts damunt d'elles no tindrien cap interès especial en el terreny ara improductiu. És més, estava sent aprofitat en tot allò que fos possible: llenyes i pastures... i diners per pagar despeses municipals com per exemple la reparació de l'aqüeducte d'aigües potables. Complementava en definitiva el rendiment agrícola de les propietats de la nova oligarquia. El cas és que des de 1860 a 1865 part d'aquelles començarien a vendre-se a gent que pels cognoms denotaven procedència forània: Manuel Ansó, Andrés Antero, Mariano Ibarra... Els intents de venda en trossos del Saladar continuarien fins entrat el segle XX. També part de la Serra de Santa Pola, de la Serra del Molar, algunes cases, un molí...

Tot allò seria subhastat i adjudicat a distints subjectes.

Paral·lelament continuava la venda de béns eclesiàstics: Lluís Gonzaga Llorente, Josep Bru, Emigdi Santamaria..., noms amb significat polític local... i tota una burgesia, el camp d'acció de la qual, com diguérem, ultrapassaria el marc local estenent la seua teranyina per tota la «província», peça bàsica del nou sistema de poder.

Aristocràcia de senyorijs, petita noblesa, Església. Tota una llarga tradició de domini era substituïda per altra. La desaparició de la primera, en un primer moment en 1812 i definitivament en 1837 —la llei de 27 d'agost de 1837 abolia el règim senyoriol a Espanya— era simultània a l'espletació de les bases territorials de l'Església i a la progressiva desintegració de la noblesa local.

Llarg procés de gestació, preparat des de molt temps enrere, sota la closca política d'una monarquia de naturalesa feudal, s'esdevenien canvis econòmics, ideològics, socials, que acabarien per fer-lo esclatar.

El segle XIX a la seua segona meitat, exceptuant el breu parèntesi revolucionari i republicà, veurà l'assentament definitiu d'aquells grups dominants que governaran el país ben pertrets en un determinat tipus d'Estat, un Estat «nacional», reflex i expressió del nou ordre social que construiran per ells i per a ells. No feien sinó preparar els conflictes dels anys posteriors, els del nostre segle.